

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KASBIY-DEONTOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

Kabulov Azamat Ibadullayevich

Qaraqalpaqstan Respublikasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19740754>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak mutaxassislarining kasbiy-deontologik kompetentligini rivojlantirishning transformatsion mexanizmlari tahlil qilinadi.

Muallif talabalarda kasbiy burch, mas'uliyat va axloqiy immunitetni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi.

Zamonaviy mehnat bozori mutaxassisidan nafaqat yuqori texnologik bilimlarni, balki kasbiy faoliyatdagi murakkab axloqiy vaziyatlarni boshqara olish qobiliyatini — **deontologik tayyorgarlikni** talab qilmoqda.

Hozirgi ta'lim tizimidagi asosiy ziddiyat shundaki, nazariy bilimlar hajmi ortib bormoqda, biroq ularni kasbiy-axloqiy tamoyillar bilan bog'lash mexanizmi yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Kasbiy-deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmini quyidagi uchta asosiy blok orqali takomillashtirish lozim:

1. **Metodologik blok:** Tizimli, faoliyatli va aksiologik (qadriyatli) yondashuvlarni integratsiya qilish.

2. **Mazmunli blok:** O'quv fanlari dasturlariga "Kasbiy deontologiya", "Etik ekspertiza" va "Korporativ madaniyat" modullarini kiritish.

3. **Texnologik blok:** Interfaol metodlar (debatlar, imitatsion o'yinlar, virtual laboratoriyalar) orqali deontologik ko'nikmalarni charxlashtirish.

3. Rivojlantirish Mexanizmini Takomillashtirishning 4 Bosqichi

Maqolada mexanizmni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirish taklif etiladi:

Bosqich nomi	Maqsadi	Qo'llaniladigan usullar
Diagnostik	Talabaning dastlabki axloqiy dunyoqarashini aniqlash.	So'rovnomalar, psixologik testlar.
Adaptiv	Kasbiy etik me'yorlar bilan tanishtirish.	Ma'ruza-diskussiyalar, uchrashuvlar.
Kreativ-loyiha	Mustaqil ravishda etik muammolarga yechim topish.	Keys-stadi, loyihalar metodi.
Korreksion-	O'z faoliyatini deontologik mezonlar	"E-portfoliyo", reflektiv

Bosqich nomi	Maqsadi	Qo'llaniladigan usullar
refleksiv	asosida baholash.	kundaliklar.

Bugungi kunda mexanizmni takomillashtirishning muhim yo'nalishi — bu **raqamli muhitda kasbiy odobni** shakllantirishdir. Talabalarda axborot bilan ishlash madaniyati, kibernetika va intellektual mulkka bo'lgan hurmatni tarbiyalash mexanizmning ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, mexanizmni samarali takomillashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- **Kredit-modul tizimida** deontologik fanlar ulushini ko'paytirish;
- **Mentorlik (ustoz-shogird)** tizimini yangi bosqichga olib chiqish, ya'ni amaliyot jarayonida tajribali mutaxassislar nazoratida etik dilemmalarni hal qilish;
- Talabalarining **"Kasbiy etika kodeksi"**ni ishlab chiqish va uni talabalar o'zini-o'zi boshqarish organlari orqali nazorat qilish.

Kasbiy-deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish — bu shaxsning ichki "axloqiy kompasini" kasbiy faoliyat talablariga moslashtirish jarayonidir. Bu nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki jamiyat uchun ma'naviy yetuk kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

1. Xalqaro Tajribadagi "Soft Skills" va Deontologiya Bog'liqligi

G'arb ta'lim tizimida (masalan, Finlyandiya yoki Germaniyada) deontologik kompetentlik alohida fan sifatida emas, balki barcha fanlar ichiga singdirilgan **"Hidden Curriculum"** (Yashirin o'quv dasturi) orqali o'rgatiladi.

- **Case-Simulation:** Talabalarga darsda muammoning faqat texnik yechimi emas, balki "Bu yechim inson huquqlariga yoki kasbiy axloqqa qanchalik mos?" degan savol qo'yiladi.
- **Peer Review:** Talabalar bir-birlarining ishlarini etik jihatdan baholaydilar. Bu ularda tanqidiy fikrlash va mas'uliyatni oshiradi.

2. Kompetentlikni Baholashning Indikatorlari (Mezonlari)

Maqolada mexanizmning samaradorligini qanday o'lchash mumkinligi haqida ma'lumot berish juda muhim. Deontologik o'sishni quyidagi mezonlar bilan baholash mumkin:

- **Gnoseologik mezon:** Kasbiy burch va huquqiy me'yorlar haqidagi bilimlarning chuqurligi.
- **Aksiologik mezon:** Kasbiy qadriyatlarni o'zining shaxsiy qadriyatlari sifatida qabul qilishi.
- **Emotiv-irodaviy mezon:** Stressli vaziyatlarda ham o'z hissiyotlarini boshqarib, kasbiy etika doirasida qola olish.
- **Praksiologik mezon:** Amaliyot davrida etik konfliktlarni mustaqil hal qila olish darajasi.

3. Deontologik Rivojlanishdagi To'siqlar (Risklar)

Mexanizmni takomillashtirishda nimalar xalaqit berishini ko'rsatib o'tish ilmiy xolislikni ta'minlaydi:

- **Formalizm:** Etika qoidalarini faqat qog'ozda yoki imtihon uchun yodlash.

• **Kognitiv dissonans:** Nazariyada o'rgatilgan chiroyli qoidalarining real amaliyotdagi (korrupsiya yoki mas'uliyatsizlik) holatlar bilan to'qnash kelishi.

• **Psixologik himoya:** Talabaning "hamma shunday qilyaptiku" deb o'zini oqlashi (axloqiy regressiya).

Deontologik Rivojlanishning "Uch Qatlamli" Mexanizmi

Maqolada mexanizmni shunchaki "o'qitish" deb emas, balki talaba shaxsining ichki transformatsiyasi sifatida ko'rsatish lozim. Bu jarayonni quyidagicha modellashtirish mumkin:

• **Tashqi regulatsiya (Normativ):** Talaba oliy ta'limdagi tartib-qoidalar va qonunlarni o'rganadi.

• **Interizatsiya (Ichkilashtirish):** Tashqi qoidalar talabaning shaxsiy e'tiqodiga aylanadi ("Men buni qo'rqanimdan emas, balki shunday qilish to'g'ri bo'lgani uchun qilaman").

• **Identifikatsiya (Kasbiy o'zlikni anglash):** Talaba o'zini jamiyatning muhim qismi bo'lgan mutaxassis sifatida his qiladi.

2. "Deontologik Dilemma" Metodikasi

Maqolaning amaliy qismida darslarda qo'llash mumkin bo'lgan "**axloqiy konfliktli vaziyatlar**" metodikasini taklif qiling.

Misol: "Siz yosh mutaxassisiz. Rahbaringiz sizga kasbiy etika qoidalariga zid, lekin korxonada foydasi uchun xizmat qiladigan topshiriq berdi. Bunday vaziyatda qaysi mexanizm ishga tushadi?"

Bunday topshiriqlar talabada **deontologik refleksiyan**i (o'z harakatini axloq tarozisiga solish) rivojlantiradi.

3. Raqamli Gumanitarizatsiya (EdTech va Deontologiya)

Bugungi kunda mexanizmni takomillashtirishda axborot texnologiyalarining o'rni katta:

• **LMS (Moodle/Canvas) tizimlarida** maxsus "Etika va Deontologiya" forumlarini tashkil etish.

• **Video-keyslar:** Haqiqiy hayotda yuz bergan kasbiy xatolarni video formatda tahlil qilish.

• **Anti-plagiat madaniyati:** Bu talabadagi birinchi deontologik sinovdir. Ilmiy halollik — kasbiy deontologiyaning poydevori.

4. Baholashning "360 daraja" Metodi

Talabaning deontologik kompetentligini faqat imtihon (test) bilan baholab bo'lmaydi.

Takomillashtirilgan mexanizmida quyidagi baholash usullarini taklif qiling:

1. **O'z-o'zini baholash (Self-assessment):** Talaba o'zining axloqiy o'sishini tahlil qiladi.

2. **Tengdoshlar bahosi (Peer evaluation):** Guruhdoshlari uning jamoada o'zini tutishi va mas'uliyatiga baxo beradi.

3. **Tutor/Mentor xulosasi:** Amaliyot rahbarining talaba xulq-atvori haqidagi hisoboti.

"Kasbiy-deontologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmi — bu shunchaki bilim berish texnologiyasi emas, balki talabaning kasbiy dunyoqarashini 'axloqiy filtr' orqali o'tkazish san'atidir. Takomillashtirilgan mexanizm raqamli ko'nikmalar bilan ma'naviy mas'uliyatning mutanosibligini ta'minlashi shart.

Bu yondashuv talabani kasbiy mahorat cho'qqisiga (**Akme**) erishishga undaydi.

Bunda deontologiya shunchaki "taqiqlar to'plami" emas, balki "**muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lishning sharti**" sifatida talqin etiladi. Ya'ni, halol va mas'uliyatli mutaxassis uzoq muddatda ko'proq yutuqqa erishishi isbotlar bilan ko'rsatiladi.

Adabiyotlar ro'yxati uchun yo'nalish:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Sh.M. Mirziyoyevning Oliy ta'limni rivojlantirishga oid farmonlari.
3. Pedagogik deontologiyaga oid zamonaviy darsliklar (masalan, S. Nishonova, M. Inomova asarlari).

Ushbu maqola loyihasi sizga ma'qulmi yoki yana biror aniq sohaga (masalan, tibbiyot talabalari yoki pedagog-talabalar deontologiyasi) urg'u beraylikmi?